

SCHRIJVEN EN **LEREN** SCHRIJVEN

Niet zelf doen maar observeren hoe anderen het doen

Schrijfvaardigheid speelt in alle jaren van het secundair onderwijs een grote rol. Bij Nederlands, maar ook bij andere vakken. Leerlingen moeten verschillende schrijftaken uitvoeren: diverse tekstsoorten schrijven, zoals betogende en informatieve teksten, dossiers aanleggen, werkstukken maken en essay-achtige antwoorden schrijven.

Gert Rijlaarsdam en Martine Braaksma, verbonden aan het Instituut voor de Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam, gingen op zoek naar een zinvolle didactiek voor het schrijfonderwijs. Ze kwamen uit bij het leren-door-observeren en ontwikkelden een lessenserie*.

Gert Rijlaarsdam & Martine Braaksma

Voor sommige leerlingen is schrijven niet zo'n probleem: ze vinden het leuk, en het komt hen kennelijk aanwaaien. Maar voor veel leerlingen is leren schrijven een lange, moeizame weg. Die weg proberen we te plaveien in het onderwijs door zinvolle opdrachten te bedenken, en door leerzame leeractiviteiten te arrangeren. Wie schoolboeken uit de jaren zestig vergelijkt met de huidige

schoolboeken, ziet dat er tegenwoordig meer aandacht is voor schrijfvaardigheidsdidactiek. Er is dan ook meer onderzoek beschikbaar gekomen over allerlei didactische ingrepen die werkzaam zijn (zie bijvoorbeeld Rijlaarsdam, Van den Bergh & Couzijn 1996, 2004). Een nog steeds niet geëvenaard overzicht van werkzame bestanddelen in schrijfvaardigheidsdidactiek geeft George Hillocks (Hillocks 1986).

Vooruitgang betekent echter niet dat we de perfecte schrijfdidactiek die voor alle leerlingen werkzaam is, in

handen hebben. Het blijft zoeken, proberen, verfijnen: dat maakt onderwijs ook zo'n boeiend vak. En alle vooruitgang ten spijt: veel schrijflessen kunnen nog wel een impuls gebruiken. Opvallend veel schrijflessen bestaan vooral uit schrijfopdrachten van het type 'schrijf nu zelf een brief, waarin je...'. Vaak volgt zo'n opdracht na een paragraafje 'goede raad', waarin de schoolboekauteur uitlegt wat een goede inleiding behelst; de leerling mag dan zelf proberen die goede raad toe te passen in een nieuwe tekst.

Leertaak en schrijftaak

Eigenlijk stellen we die leerling voor een dubbel probleem: een schrijfprobleem en een leerprobleem. De leerling die de schrijftaak gaat uitvoeren moet in elk geval een aanvaardbare tekst schrijven: daar zal veel van zijn aandacht naar uitgaan. Tegelijkertijd moet de leerling aantonen dat hij begrepen heeft wat een goede inleiding is en proberen de 'goede raad' om te zetten in een concreet voorbeeld van een goede inleiding. Leerlingen moeten dan in feite twee taken tegelijkertijd uitvoeren: een schrijftaak en een leertaak. Aan de leertaak komen vooral zwakkere schrijvers niet toe, omdat zij alle aandacht nodig hebben voor de tekst zelf.

Langzamerhand zijn we tot het inzicht gekomen dat er in schoolboeken weliswaar meer aandacht voor schrijfvaardigheidsdidactiek is, maar dat die aandacht vooral de schrijftaken geldt en niet de leertaken. Als het om leren schrijven gaat, is het didactische patroon toch vaak de drieslag: 'goede raad' – oefening (toepassen) – nakijken. Een overwegend deductief patroon. Slechts een paar leerlingen in een klas lukt het de oefenfase echt goed af te ronden met een tekst die een goede inleiding bevat zoals bedoeld werd in de paragraaf 'goede raad'. Dat waren de leerlingen die niet zo veel moeite met schrijven hadden en daardoor genoeg cognitieve inspanning konden leveren om de extra leertaak, bovenop het schrijven zelf, tot een goede afronding te brengen.

We zijn op zoek naar leeractiviteiten in het schrijfonderwijs, die ook zwakkere schrijvers een kans bieden om te leren. Kijken we naar de leerrijke didactieken die Hillocks in kaart bracht, dan blijkt dat het aandeel van het schrijven zelf in die programma's relatief gering is. Dat wil niet zeggen dat er niet geschreven wordt; er wordt wel degelijk geschreven, en vaak ook herschreven. Er gebeurt veel meer dan dat. Veelal zijn de leeractiviteiten erop gericht dat leerlingen inzicht verwerven in tekstcriteria: wat moet de tekst zoal aan inhoud bevatten, en welke retorische strategie zou werkzaam kunnen zijn om het communicatieve doel te bereiken?

In een reeks van onderzoeken hebben we geprobeerd om alternatieve didactieken te beproeven, waarin het leren schrijven sterker wordt benadrukt. Al die pogingen hebben gemeen dat ze beogen dat leerlingen inzicht verwerven in wat een goede tekst is.

Steeds meer hebben we de nadruk gelegd op de leeractiviteit 'observeren'. Door middel van de didactiek leren-door-observeren willen we vormgeven aan de procesgerichte aanpak van het schrijfonderwijs. We proberen het accent te leggen op het schrijfproces en de schrijfstrategieën, willen reflectie laten plaatsvinden op het schrijfproces en het schrijfproduct, en laten leerlingen (anderens) teksten becommentariëren. Maar het meest kenmerkende van de didactiek leren-door-observeren is dat leerlingen niet leren schrijven door zelf teksten te schrijven, maar door schrijfprocessen van andere schrijvers (modellen) te observeren. Doordat zij niet zelf schrijven, kunnen zij zich beter richten op de leertaak (het leren schrijven).

De effectiviteit van leren-door-observeren

Michel Couzijn (1995) toonde met onderzoek aan dat leren-door-observeren effectiever was voor leren schrijven dan de traditionele vorm van schrijfonderwijs, (leren-door-schrijven), waarin leerlingen steeds zelf schrijf oefeningen maken. Couzijn liet twee dingen zien. Hij liet zien dat leerlingen die de werking van hun tekst konden observeren enorm veel leerden. Deze leerlingen zagen een lezer die hun instructies uitvoerde met alle problemen die een lezer in een niet volkomen instructie-tekst kan ontmoeten, en schreven daarna niet alleen veel betere instructies maar hadden ook een goed beeld opgebouwd over wat een instructieve tekst nu eigenlijk behelst.

In een ander onderzoek stelde Couzijn vast dat leerlingen meer leerden van het kijken hoe andere leerlingen een schrijf oefening maakten dan van het uitvoeren van de schrijf oefeningen zelf. Dat was nogal een krasse bevinding. Couzijn maakte een lessenserie over argumentatief schrijven (voor 15-jarige leerlingen) van vier lessen van 60 minuten. De helft van de leerlingen voerden alle schrijf oefeningen in die lessenserie uit op de gebruikelijke manier. De andere helft van de leerlingen hoefde die oefeningen niet te maken; in plaats daarvan keken zij naar een video, waarop steeds twee leerlingen te zien waren die de schrijf oefeningen maakten. De observerende leerlingen moesten beslissen welk van de twee leerlingen de oefening minder goed maakte. De observerende leerlingen boekten veel meer leerwinst dan de zelf schrijf oefeningen makende leerlingen.

Ofte wel: de observerende leerlingen leerden tijdens de lessen beter te schrijven zonder ook zelf te schrijven.

Martine Braaksma verdiepte zich in het fenomeen 'observerend leren'. Het belangrijkste doel van haar onderzoek was om meer inzicht te krijgen in de onderliggende processen bij vmbo- en vwoleerlingen van 14 jaar (zie ook de bespreking van haar proefschrift door Ineke Vedder in *Levende Talen Tijdschrift* 2003, 1). Een van haar belangrijkste conclusies was dat verschillende leeractiviteiten op verschillende momenten effectief zijn, waarbij we een onderscheid moeten maken tussen zwakke schrijvers en sterkere schrijvers. We onderscheiden dan drie verschillende leeractiviteiten:

1. observeren van twee leerlingen die de schrijftaak uitvoeren, met de vraag: wie van de twee doet het minder goed, en waarom vind je dat?
2. de schrijftaak zelf uitvoeren (het alom vertrouwde oefeningen en taken maken)
3. observeren van (dezelfde) twee leerlingen met de vraag: wie van de twee doet het beter, en waarom vind je dat?

Allerdrie de leeractiviteiten kunnen effectief zijn, afhankelijk van het moment in de lesplanning, en afhankelijk van het niveau van de leerlingen. Zwakkere leerlingen moeten beginnen met leeractiviteit 1, en als ze meer bekend zijn met de leerstof naar 2. Sterkere leerlingen kunnen leeractiviteit 1 overslaan: zij starten met 2 of gaan meteen naar 3. Voor gemiddelde leerlingen maakt het overigens niet uit wat zij doen. Zij leren evenveel van beide typen leren-door-observeren als van zelf schrijf oefeningen maken.

Een andere bevinding was dat de leeractiviteit 'observeren' het schrijfproces van observerende leerlingen verandert, en de leeractiviteit 'zelf oefeningen maken' niet.

Leren-door-observeren in de praktijk: de Smikkel-lessenserie

Leren-door-observeren in communicatief taalonderwijs lijkt een effectieve instructievorm te zijn. Leerlingen kunnen kijken en luisteren naar hoe lezers met een tekst omgaan; zo krijgen leerlingen inzicht in de interactie tussen kenmerken van de tekst en leesprocessen en gaat voor hen een wereld open. Leerlingen krijgen zicht op tekstwerking. Maar leerlingen kunnen ook zien hoe andere leerlingen leertaken oplossen, ze kunnen uitvoeringen vergelijken en reflecteren dan op de schrijftaak. Iets waar ze als schrijvende leerlingen nauwelijks aan toekomen omdat schrijven zo'n energievreter is. Ons idee is dat in communicatief taalonderwijs leerlingen in verschillende rollen moeten kunnen deelnemen aan dat onderwijs: de rol van taalgebruiker, de rol van het com-

maandag 7 april 2003, 3e lesuur, les 1

Opdracht overtuigende brief schrijven, versie 1

Stel je voor

Op de verpakking van de Smikkelrepen die je wel eens eet, heb je zien staan dat je twee gratis bioscoopkaartjes kunt krijgen. Op de verpakking staat:

SPAAR VOOR TWEE GRATIS BIOSCOOPKAARTJES!!!

Dit moet je doen:

Op de wikkels van de Smikkelrepen zit 1 spaarpunt. Spaar 10 punten en stuur deze in een voldoende gefrankeerde envelop naar: Smikkel Spaaractie, Postbus 3333, 1273 KB Etten-Leur, Nederland. Stuur ook € 0,39 aan postzegels mee voor de portokosten. Vermeld duidelijk je naam, adres, postcode en woonplaats en de gratis (GRATIS!) bioscoopkaartjes worden dan zo spoedig mogelijk thuisgestuurd. Deze actie loopt tot 15 april 2003.

Het is 7 april 2003. Je hebt 8 punten bij elkaar gespaard, maar nu kun je nergens meer repen met punten vinden. Op de repen in de winkels zit geen spaarpunt meer, hoewel het nog geen 15 april is. Je hebt je 10 punten dus niet bij elkaar kunnen krijgen.

Toch wil je de twee bioscoopkaartjes wel graag ontvangen. Je stuurt daarom je 8 punten op en doet er twee hele wikkels zonder punt bij.

Schrijf een brief die je meestuurt met de punten en de wikkels. Vertel waarom je geen tien punten kunt opsturen. Overtuig het bedrijf Smikkel ervan dat jij die twee bioscoopkaartjes wilt ontvangen en dat jij er niets aan kunt doen dat je geen tien punten hebt. Zorg ervoor dat ze jou de bioscoopkaartjes toch sturen! Schrijf daarna de envelop.

Let op

Deze eerste versie van je brief komt in je dossier.

Bewaar je brief op een diskette.

Print je brief en lever hem bij mij in.

Lever ook je envelop bij mij in.

Mail je brief naar <braaksma@ilo.uva.nl> (of geef je diskette aan mij).

plement van de taalgebruiker, en de rol van de beschouwer of observator of onderzoeker.

Op zich is dit idee niet nieuw. Al in oudere vakdidactiekboeken werd gepleit voor 'complete communicatieve situaties' en voor een samengaan van taalvaardig-

heids- en taalbeschouwingsonderwijs. Het accent dat wij nu aanbrengen is het accent op de leeractiviteiten in de onderzoekersrol: het observerend leren.

Om dit idee over schrijfvaardigheidsonderwijs ook praktische handen en voeten te geven, hebben we een favoriete schrijftaak omgebouwd tot een lessenserie.¹ De lessenserie hebben we uitgevoerd in een eerste klas voortgezet onderwijs in Amsterdam, dus in een zeer multicultureel samengestelde klas. De lessenserie besloeg vier lessen van 45 minuten²: in les 1 werd de casus gepresenteerd en uitgewerkt, vervolgens werden in les 2 de leerlingen opgesplitst in groepen met elk een eigen opdracht; in les 3 werden de resultaten gepresenteerd; les 4 tenslotte werd besteed aan het herschrijven van de brief.

LES 1: PRESENTATIE VAN DE SMIKKEL-CASUS (zie hiernaast)
Leerlingen spaarden voor gratis bioscoopkaartjes door spaarpunten op wikkels van een candybar ('smikkel-reep') te verzamelen, maar voordat de actie geëindigd was, waren de wikkels met punten erop niet meer verkrijgbaar. De leerlingen schrijven vervolgens een eerste versie van een klachtenbrief (in het computerlokaal). Alle leerlingen vervullen dus de rol van zender/schrijver. De docent verzamelde alle teksten (digitaal)

LES 2: OPDRACHT

De klas werd in vier groepen gesplitst. Twee groepen waren de directie van de firma Smikkel: iedere directiegroep – ontvanger/lezer – stond voor de taak om te vergaderen over de binnengekomen brieven (10 stuks) en er twee 'winnende' brieven uit te kiezen, want er waren nog maar twee setjes met gratis bioscoopkaartjes in voorraad. De twee andere groepen waren onderzoeksgroepen: elke onderzoeksgroep – observator/analysator – werd toegewezen aan een van de directiegroepen.

De taak van de onderzoeksgroep was uit te zoeken welke criteria en argumenten de directie gebruikte om de winnende brieven te selecteren, en om daarna de bevindingen te rapporteren aan de hele klas, zodat iedereen in de gelegenheid zou zijn om zijn oorspronkelijke brief te herschrijven. De vergadering van de directiegroepen duurde ongeveer 20 minuten. Daarna gingen de onderzoeksgroepen vergaderen om te komen tot verbetering van de schrijfinstructies; het resultaat presenteren ze het volgende lesuur op een poster. De directies op hun beurt bestudeerden nu hoe de samenwerking binnen de onderzoeksgroepen verliep (een variant van collega Daan Beeke, de directie schrijft een brief aan de winnaars).

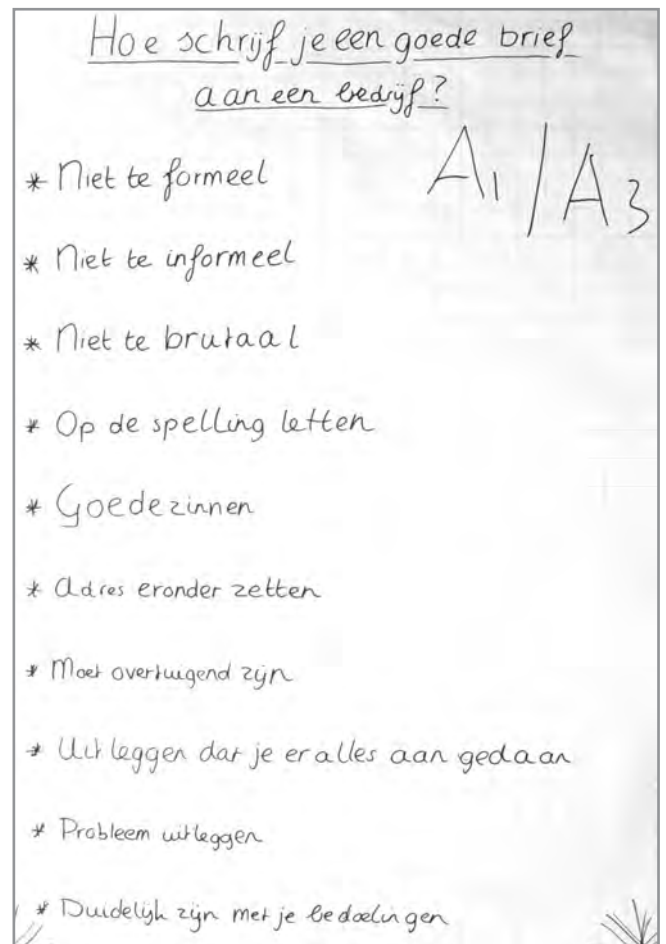
LES 3: PRESENTATIE

De onderzoeksgroepen presenteren ieder hun poster aan de hele klas. Daarna kwam de voorzitter van de directie aan de beurt. Die vertelde welke twee winnende brieven waren geselecteerd, legde uit waarom, legde een verband tussen de brief en de criteria die op de poster stonden, en las de brieven voor. Zie hieronder voor de tekst van een van de twee posters.

LES 4: HERSCHRIJVEN

Alle leerlingen herschreven hun eerste (oorspronkelijke) versie van de brief, weer in het computerlokaal. Eerst beslisten ze hoe ze dat deden (helemaal een nieuwe versie schrijven, eerst op de geprinte versie wijzigingen aanbrengen, of in de oorspronkelijke digitale versie verbeteringen aanbrengen). De les eindigde met een schriftelijke en daarna mondelinge evaluatie.

De leerlingen waardeerden de lessenserie gemiddeld met een 8 (op 10): ze waren zeer te spreken over de lessen. We hebben gekeken naar de verschillen tussen de eerste en laatste versies (teksten uit les 1 en tekst uit les 4):

brief van Sabine (eerste versie)
Geachte medewerkers van Smikkel

Ik zag enkele weken geleden op een wikkeltje van een Smikkelreep een spaarpunt zitten. Toen vroeg ik me meteen af waar je dan voor kan sparen. Ik kocht de reep, en las de informatie over deze actie. Meteen kocht ik er nog een: ik wou wel twee bioscoop kaartjes!

Sindsdien kocht ik nog 6 repen, waardoor ik al 8 punten heb gespaard. Maar toen ik voor de 9e ging waren die nergens meer te sparen. Blijkbaar dacht de Albert Heijn dat de spaaractie al is afgelopen. En dat terwijl het pas 7 april is en je kan sparen tot de 15e!

Omdat ik die twee bioscoop kaartjes nooit met 8 punten haal maar ze toch echt wil hebben heb ik nog 2 Smikkelrepen gekocht, om U ervan te overtuigen dat ik wel tien repen heb gekocht. In deze envelop stuur ik 8 startpunten en de hele Smikkelreep wikkels. Ook stuur ik nog 0,39 eurocent mee voor de porto kosten.

Welgeacht,
Sabine Bootbouwer
(adres)

brief van Sabine (laatste versie)
Geachte medewerkers van Smikkel

Ik zag enkele weken geleden op een wikkeltje van een Smikkelreep een spaarpunt zitten. Toen vroeg ik me meteen af waar je dan voor kan sparen. Ik kocht de reep, en las de informatie over deze actie. Meteen kocht ik er nog een: ik wou die twee bioscoop kaartjes wel!

Sindsdien kocht ik nog 6 repen, waardoor ik al 8 punten heb gespaard. Maar toen ik voor de 9e ging waren die nergens meer te sparen. Blijkbaar dacht de Albert Heijn dat de spaaractie al is afgelopen. En dat terwijl het pas 7 april is en je kan sparen tot de 15e!

Ik vind het echt heel stom dat ik niet meer kan sparen. Ik heb bij heel veel winkels gezocht maar bij geen één hadden ze repen met punten. Wel kon een medewerkster me vertellen dat ik misschien kon bellen naar Smikkel. Ik vroeg mijn moeder om dat te doen. Het telefoonnummer had alleen een voice mail en ze hebben ons nog steeds niet teruggestuurd. Gister ben ik toen maar op internet gaan kijken. En daar stond dat de actie nog gewoon in orde was. Toen bedacht mijn moeder dat ik een brief kon sturen.

Omdat ik die twee bioscoop kaartjes nooit met 8 punten haal maar ze toch echt wil hebben heb ik nog 2 Smikkelrepen gekocht, om U ervan te overtuigen dat ik wel tien repen heb gekocht. In deze envelop stuur ik 8 startpunten en de 2 hele Smikkelreep wikkels. Ook stuur ik nog 0,39 eurocent mee voor de porto kosten.

Welgeacht,
Sabine Bootbouwer
(adres)

iedereen op één leerling na ging vooruit. Vooral retorische aspecten van de teksten werden krachtiger aangezet. Hiernaast vindt u de brieven uit les 1 en 4 van een leerling. Opvallend detail: de groep leerlingen die had opgetreden als observator/onderzoeker boekte meer leerwinst dan de groep die optrad als directie.

Besluit

De lessenserie die we in de praktijk uitprobeerden, bevatte elementen uit ons onderzoek naar observerend leren: leerlingen waren participant in de communicatie (schrijvers en lezers van teksten) en ook observatoren van lezers. Zonder dat er ook maar enig moment van instructie over de kwaliteit van teksten was, leerden leerlingen wat er mee telt als je effectief een klacht wilt uiten. De posters van de onderzoeksgroepen bevatten criteria voor goede argumentatieve teksten: gebrekkig geformuleerd wellicht in uw ogen, maar met de mondelinge toelichting erbij wel degelijk adequaat, en in de taal van de leerlingen zelf. Hier is sprake van een inductief leerpatroon: eerst proberen en ervaren (eerste versie), daarna uitzoeken wat de criteria zijn voor een effectieve klachtenbrief, en daarna de eerste versie nog eens oppoetsen (het geleerde in praktijk brengen). Het hoofdstuk uit het schoolboek dat op de lessen volgde (over argumentatieve teksten) viel voor deze leerlingen in een zinvolle, al reeds voorbereide bodem. ■

Met dank aan de schoolleiding van het Pieter Nieuwland College te Amsterdam voor de toestemming om deze lessen te geven. Dit artikel verscheen in uitgebreidere vorm in *Vonk, het Vlaamse tijdschrift voor moedertaaldidactiek*, 33(2004)3, p.3-16

NOTEN

1. De lessenserie Smikkellessen is na te lezen op www.ilo.uva.nl/homepages/gert/Gert's_Presentations/HSN2003Webversion_files/frame.htm
2. Tijdens de conferentie Het Schoolvak Nederlands in november 2003 hebben we de lessenserie gedemonstreerd; drie weken later kregen we van een collega die de demonstratie bijwoonde, een bewerking voor 5-havo (zie voor die lessenserie www.ilo.uva.nl/homepages/gert/research/smikkellessen/DaanBeeke.htm). Inmiddels hebben we ook andere uitwerkingen ontvangen. In een volgend nummer van *Levende Talen Magazine* leest u hier meer over.

LITERATUUR

Een vollediger literatuurlijst is op te vragen bij Gert Rijlaarsdam, e-mail: G.C.W.Rijlaarsdam@uva.nl.

Braaksma, M. A. H. (2002). *Observational learning in argumentative writing*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Couzijn, M. J. (1995). *Observation of writing and reading activities. Effects on learning and transfer*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Hillocks, G. (1986). *Research on written composition: New directions for teaching*. Urbana, Ill.: ERIC Clearinghouse on Reading and Communication Skills, National Institute of Education.

Rijlaarsdam, G., Van den Bergh, H., & Couzijn, M. (te verschijnen, 2004). *Effective teaching and learning of writing*. Second Edition. Volume 14 in G. Rijlaarsdam (Series ed.), *Studies of Writing*. Dordrecht: